

УДК 91(092)(477.53)
© 2009

Шевчук С.М., кандидат географічних наук,
Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка

ПРОФЕСОР МИХАЙЛО САМБІКІН – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

*Рецензент – голова Полтавського відділення Українського ботанічного товариства,
доцент В.М. Самородов*

Професор Михайло Самбікін – основоположник української агрометеорологічної науки. У статті розкрито життєвий та творчий шлях Михайла Митрофановича Самбікіна (1878-1968) – доктора географічних наук, професора. Вчений стояв біля витоків агрометеорологічної науки в Україні, започаткував систематичні метеорологічні дослідження на Полтавщині та був організатором географічної й сільськогосподарської освіти у Полтаві. Після виїзду з України проф. М. Самбікін продовжував наукові студії в галузі землезнання та став організатором вузівської географії у Благовіщенську та Волгограді.

Постановка проблеми та завдання дослідження. Одним із засновників української національної агрометеорологічної науки є відомий полтавський науковець Михайло Митрофанович Самбікін (1878-1968). Ім'я професора М.Самбікіна відоме також як організатора систематичних метеорологічних досліджень та вищої географічної й сільськогосподарської освіти на Полтавщині. Постаць професора М. Самбікіна недостатньо або й зовсім невідома нинішньому поколінню українських географів і на довгі роки, незважаючи на значні результати наукової й організаційної діяльності вченого, була викреслена з пантеону української географічної науки. І хоча в складних умовах розвитку національної науки у 30-х роках минулого століття вчений змушений був залишити Україну, проте й за її межами плідно працював на ниві землезнавчої науки.

Наше дослідження покликане повернути ім'я професора М. Самбікіна в українську науку та окреслити основні віхи його життєвого та творчого шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу нашого дослідження склали матеріали Відділу природи Полтавського краєзнавчого музею (завідуюча – Світлана Кигим), архівних фондів Полтавського інституту агропромислового виробництва УААН, Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, а також інформація, надана кафедрою фізичної географії та геоєкології Волгоград-

ського державного педагогічного університету (Російська Федерація) (доц. Сергій Моніков). Із метою аналізу наукового доробку професора М.Самбікіна ми також опрацювали друковані праці та окремі рукописи вченого.

Результати дослідження. Михайло Митрофанович Самбікін народився 9 травня 1878 р. у селі Бикові Хутори Комишинського повіту Саратовської губернії (нині – Биківський район Волгоградської області Російської Федерації) в родині інженера-електрика. Зберігаючи родинні традиції, після закінчення Воронежського реального училища готувався вступати до Санкт-Петербурзького електромеханічного інституту. Однак у кінці 1890-х рр. серед молоді виник рух за підтримку розвитку сільського господарства Російської імперії. Підтримавши ідеї даного руху, Михайло Самбікін вступив до сільськогоспо-

дарського факультету Київського політехнічного інституту, який закінчив у 1904 році. Одночасно закінчив також Вищі курси при вченому комітеті Міністерства землеробства при Санкт-Петербурзькому університеті. Ще будучи студентом, М. Самбікін у 1902 р. організував при Полтавському Губернському статистичному бюро Дошомірну станцію. Після закінчення навчання М. Самбікін працює старшим науковим співробітником на кафедрі метеорології Київського політехнічного інституту, а згодом переїздить до Полтави, де починає працювати у Полтавському губернському земстві. Тут він завідує відділом сільськогосподарської метеорології та організує Дослідну метеорологічну мережу Полтавської губернії. З цього часу і на довгі роки науково-дослідна діяльність проф. М. Самбікіна пов'язана з прикладними дослідженнями проблем агрометеорологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

У 1909-1910 рр. за сумісництвом працював у Головні фізичній обсерваторії АН Росії в Санкт-Петербурзі спільно з професорами А. Камінським та П. Броуновим. Починаючи з 1913 р., М. Самбікін завідує протягом двадцяти років новоствореним Відділом метеорології Полтавської сільськогосподарської дослідної станції та системою метеорологічних установ Полтавської губернії. Відділ було створено з метою студіювання впливу клімату на сільськогосподарські культури, а також впливу погоди на їхній ріст, розвиток та врожаї, оскільки постійної систематичної роботи у цьому напрямі в Україні до цього не проводилося [4]. У 1914 р. обирається професором кафедри географії Полтавського учительського інституту. З цього часу починається, триваючи понад 50 років, науково-педагогічна діяльність професора М. Самбікіна, яка підтверджувалася Головною наукою УССР у 1928 р. й ВАК СРСР – у 1939 та 1946 роках [1-2]. На цей час припадає активна наукова робота вченого. Зпоміж основних напрямів діяльності Відділу метеорології було студіювання впливу погоди на сільськогосподарські культури, спостереження за надходженнями і витратами води на поверхні ґрунту (праця «Вогкість ґрунту на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції за 1924-1928 рр.», у якій висвітлюються питання про надходження й витрати води в ґрунті під ярою та озимую пшеницею, а також житом у період їх вегетації), дослідження змін температури і вологості повітря в травостой сільськогосподарських культур (праця «К вопросу о влиянии растительного покрова культурных растений на ход ме-

теорологических элементов в их среде», де висвітлюються питання динаміки атмосфери у травостой культурних рослин), науково-популяризаційна робота (редагування рубрики «На ланах Лісостепу Лівобережної України» у щомісячнику «Полтавський селянин», де систематично подавалася інформація про погоду в минулі роки на теренах Полтавщини та її вплив на сільськогосподарські культури й майбутні врожаї). Результати метеорологічних спостережень на території Полтавщини вчений також друкував у статистичних щорічниках, які виходили друком до 1925 року; оглядах сільського господарства Полтавської губернії (виходили щорічно з 1910 по 1918 рр.). З Полтави вчений неодноразово виїздив у відрядження до Санкт-Петербурга у Головну фізичну обсерваторію Російської АН, де співпрацював із відомим кліматологом, фундатором метеорології й кліматології проф. А. Воєйковим. У 1913 р. М. Самбікін закінчує фундаментальну працю «Атмосферні опади Полтавської губернії» [6], видану в 1915 році. Ця наукова праця монографічного рівня мала змістовні картографічні додатки, що склалися з 22 кольорових карт, зокрема на одній із них були показані райони випадання граду. В цей час М. Самбікін за організацію дослідної мережі та наукові дослідження в галузі метеорології був нагороджений орденом Станіслава. У 1915 р. професор М. Самбікін обирається вченою радою Імператорського Географічного товариства власним кореспондентом. У тому ж році Російська АН обирає Михайла Митрофановича член-кореспондентом Академії, ввівши його до складу академії.

Професор М. Самбікін під час заняття зі студентами на метеомайданчику

Після перевороту в Російській імперії агрометеорологічна мережа Полтавської губернії переходить до складу Української метеорологічної служби як окремий відділ, яким продовжує ке-

рувати до кінця 1930 року М.Самбікін. У 1925 р. вийшла друком праця «Нариси кліматичних умов Полтавської сільськогосподарської дослідної станції», в якій було узагальнено результати вивчення кліматичних умов краю за майже тридцять років роботи. Професор М. Самбікін поєднував наукову діяльність із викладацькою роботою на кафедрі Полтавського інституту народної освіти та в Полтавському сільськогосподарському інституті з 1921 р. (ініціатором створення якого виступав, а також був першим завідувачем навчальної частини). Серед основних курсів, які викладав професор М. Самбікін, були кліматологія та метеорологія, а також природнича географія й краєзнавство [9]. Із заснуванням у 1921 р. регіонального часопису «Господарство Полтавщини» проф. М. Самбікін майже у кожному його випуску друкував результати метеорологічних досліджень Полтавщини у контексті їх впливу на розвиток господарства краю [8]. У другому номері часопису, наприклад, вийшла друком його стаття «До питання про мінливість клімату», в якій на основі аналізу зібраних власноруч статистичних матеріалів вчений прогнозував розвиток окремих галузей господарства, обґрунтовував їх територіальне розміщення, виходячи з даних про фізико-географічні особливості Полтавщини. У 1923 р. вийшла друком його фундаментальна праця «Матеріали по районуванню Полтавщини» [5], співавторами якої були відомі полтавські науковці В. Ніколаєв та Б. Стопневич. Професору М. Самбікіну належить розділ «Макрокліматичні райони Полтавщини», матеріали якого були викладені на 90 сторінках тексту, що згодом були перевидані. Матеріал дослідження було систематизовано у вісім розділів, серед яких – «Атмосферний тиск та вітер» (розглянуто питання розподілу атмосферного тиску і пануючих вітрів по території Полтавської губернії за сезонами та за рік; добовий та річний хід вітру); «Температура» (загальна картина середніх температурних коливань по території губернії, середні сезонні температурні коливання, середні температурні коливання протягом вегетаційного періоду, середній річний хід температури повітря, середні мінімальні та граничні температури повітря, температури на поверхні ґрунту та різних глибинах, абсолютні амплітуди температур, а також аномальні відхилення в температурному режимі повітря); «Опади» (річний хід їх кількості, розподіл опадів за сезонами та місяцями, середня кількість днів з опадами в кожному місяці та за рік, інтенсивність випадання опадів, добова повторюваність опадів понад 40 мм упродовж 10

років, засухи та інше); «Вологість повітря» (розглянуто хід абсолютної та відносної вологості повітря по місяцях і за рік, добовий хід вологості та її бальнеологічна оцінка); «Інсоляції» (тривалість сонячного світла, хмарність); «Сніговий покрив» (тривалість та потужність снігового покриву); «Строки інтенсивних весняних і перших осінніх заморозків»; «Льодостав та льодохід на річках». Праця вміщувала 23 унікальні карти, низку таблиць, діаграм, малюнків і схем. Отже, М. Самбікін розглядав актуальну в тогочасній науці проблему районування Полтавщини і її окремі регіони з фізико-географічної точки зору, на основі чого, власне, й побудував свою модель комплексного районування території Полтавщини.

У 1925 р. проф. М. Самбікін був одним із співзасновників регіонального науково-популярного журналу «Полтавський селянин», на сторінках якого він систематично друкував матеріали метеорологічних досліджень території Полтавщини і вів рубрику «На ланах Полтавщини» (з 1926 р. – «На ланах Лісостепу Лівобережної України»), а у 1926 р. вчений розробив перший в Україні університетський курс «Сільськогосподарської метеорології», видавши з часом до нього відповідний підручник.

У 1929 р. Вчена рада Полтавської сільськогосподарської станції, Вчена рада Полтавського інституту народної освіти та Полтавський Окрвиконком організують урочисті святкування з нагоди двадцятип'ятирічної наукової та педагогічної діяльності професора Самбікіна.

На початку 1930-х рр. за безпосередньої участі професора М. Самбікіна у Полтавському педагогічному інституті було відкрито природничо-географічний факультет (функціонував протягом 1934–1941 рр.). Вчений продовжував ґрунтовні дослідження з розробки заходів, спрямованих на підвищення врожайності сільськогосподарських культур, брав участь у багатьох експедиціях. У 1931 р. опублікував основоположну працю «Неврожаї в Україні, їх райони, періодичність і розміри» [7]. Водночас здійснював значну роботу у плані підготовки молодих науковців через аспірантуру.

У 1933 р. проф. М. Самбікін пише статтю про неприродні фактори голоду в українському селі, яка й вирішила подальшу долю науковця. Наприкінці 1934 р., у зв'язку з початком репресій проти української інтелігенції, вченому довелося покинути Полтаву. З 1935 по 1941 рр. проф. М. Самбікін завідує кафедрою метеорології в Білоруській сільськогосподарській академії, водно-

час читаючи лекції з економічної географії в Білоруському сільськогосподарському комвузі. Влітку 1941 р. разом із працівниками інституту професор М. Самбікін бере участь в евакуації великої рогатої худоби до Воронежу. За розпорядженням ВКВШ вченого було призначено на посаду завідувача кафедри метеорології в Таджикський сільськогосподарський інститут. У 1943 р. проф. М. Самбікін переїздить до Благовіщенська й починає працювати на посаді завідувача кафедри географії в Благовіщенському педагогічному інституті, де ним було зорганізовано географічний факультет. Активно продовжує науково-дослідну роботу, займаючись проблемами метеорології. В цей час публікує праці «Прогноз заморозків і мінімумів падіння температури методом числових меж повітряних мас», «Прогноз хуртовин, гроз, туманів та опадів методом числових меж повітряних мас» та інші.

У 1945 р. проф. М. Самбікін переїздить до Сталінграду (сучасний Волгоград) і працює в педагогічному університеті, завідуючи кафедрою географії, а з 1945 по 1949 рр. був деканом географічного факультету [3]. Наукова діяльність професора Самбікіна в цей час була спрямована на проблему досліджень суховіїв у Південному Поволжі. Він розробляє генетичну класифікацію цього явища з відповідними кількісними критеріями, а також видає монографію «Суховії в Сталінграді». Чимало уваги проф. М. Самбікін надавав також прогнозуванню погоди, зокрема написав працю «Можливість застосування спостережень над випромінюванням

для уточнень прогнозів погоди». Професор М. Самбікін організовує експериментальну базу для науково-дослідної роботи, виступає ініціатором створення агрометеорологічних станцій у Краснодарі й Саратові. На основі останніх реалізовує новий метод досліджень, пов'язаних із застосуванням даних для уточнення прогнозів погоди в часі та просторі, а також працює над державною темою «Метод програмованого отримання високих врожаїв сільськогосподарських культур». За час роботи на посаді завідувача кафедри вчений продовжує підготовку молодих науковців, підготувавши 8 кандидатів наук. У Сталінградському педагогічному інституті професор Михайло Митрофанович Самбікін працював до 1956 року. Помер вчений у 1968 році, похований у місті Волгограді.

Висновки. Результати наукової діяльності професора М. Самбікіна мали суттєве значення для становлення метеорологічної науки в Україні взагалі, оскільки вчений є фундатором агрокліматичного напрямку у вітчизняній науці, а для Полтавщини наукові студії Михайла Митрофановича Самбікіна стали початком систематичних метеорологічних досліджень і вузівської географії. В цілому проф. М. Самбікін опублікував близько 100 наукових праць, у тому числі 8 фундаментальних монографій. Ці дослідження не втратили своєї наукової актуальності й у наш час і можуть бути корисними у наукових дослідженнях, а постать самого вченого потребує подальших ґрунтовних досліджень.

ОСНОВНІ ПРАЦІ ПРОФЕСОРА М.М. САМБІКІНА

1. Самбікин М.М. К вопросу о страховании посевов от градобития // Хуторянин. – Полтава. – 1913. – 2 мая. – № 18.
2. Самбікин М.М. Атмосферные осадки Полтавской губернии. – Полтава, 1915.
3. Самбікін М.М. Метеорологічний термінологічний словник. – Полтава: Губземство, 1918.
4. Самбікін М.М. Засушливі періоди і можливість посушливих років у найближчому часі. – Полтава: Полтавський Губвиконком, 1920.
5. Самбікин М.М. Макроклиматические районы Полтавщины. – Полтава: Губплановая комиссия, 1923.
6. Николаев В., Самбікин М., Стопневич Б. Материали по районированию Полтавщины. – Полтава, 1923.
7. Самбікин М.М. Микроклимат озимой ржи и озимой пшеницы. – Харьков: УКРМЕТ, 1924.
8. Самбікін М.М. На ланах Полтавщини // Полтавський селянин. – Полтава. – 1925. – № 9 – № 22.

9. Самбікін М.М. На ланах Лісостепу лівобережної України (з Полтавського відділу Укрмету) // Полтавський селянин. – Полтава. – 1926–1929 рр.
10. Самбікін М.М. До питання про вплив різної вогкості ґрунту в головніші вегетаційні періоди на ріст, розвиток і врожай ярої пшениці // Записки Полтавського сільськогосподарського політехнікуму. – Полтава, 1927. – Том 1. – С. 85–102.
11. Самбікин М.М. К вопросу о влиянии растительного покрова культурных растений на ход метеорологических элементов в их среде // Труды Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. – Полтава: Полтавська сільськогосподарська дослідна станція, 1927. – Вип. № 64.
12. Самбікін М.М. Підсоння Полтавщини // Полтавщина. – Том 2: під заг. ред. М. Криворотченка. – Полтава, 1927.

13. Самбікін М.М. До святкування п'ятирічного ювілею заснування Української метеорологічної служби (Укрмету) РНК України // Полтавський селянин. – Полтава. – 1927. – № 1.
14. Самбікин М.М. Градобития в Полтавской губернии. – Харьков: УКРМЕТ, 1928.
15. Самбікін М.М. Клімат курорту Миргород з бальнеологічної точки зору. – Харьков: УКРМЕТ, 1928.
16. Самбікін М.М. Клімат міста Яреськи. – Полтава: Полтавська планова комісія, 1928.
17. Самбікін М.М. Курс сільськогосподарської метеорології для сільськогосподарських вузів. – Харьков: Держвидав України, 1929.
18. Самбікин М.М. Микроклимат ржи, озимой пшеницы и люцерны. – М.: Институт Растениеводства, 1930.
19. Самбікин М.М. Программа по сельскохозяйственной метеорологии. – Харьков: Наркомзем УССР, 1930.
20. Самбікін М.М. Вогкість ґрунту за 1924–1928 рр./ За ред. В.І. Сазанова // Труди Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. – Полтава: Полтавська сільськогосподарська дослідна станція, 1930. – Вип. № 91.
21. Самбікин М.М. Недороды на Украине, их районы, частота и размеры. – Полтава, 1931.
22. Самбікін М.М. Тематичний кліматичний словник. – Харьков: Наркомпром УССР, 1931.
23. Самбікин М.М. Значение фотопериодизма при изучении вопросов сельскохозяйственной метеорологии. – Харьков: УКРМЕТ, 1931.
24. Самбікін М.М. Клімат міста Нові Санжари. – Полтава, 1931.
25. Самбікін М.М. Клімат Полтавського району. – Полтава, 1932.
26. Самбікин М.М. Климат города Горки БССР. – Горки: Белорусский гос. с/х инст., 1935.
27. Самбікин М.М. Почвенный бур для тяжелых почв системы Самбикина. – Горки: Белорусский госуд. с/х. ин-т., 1938 – 1940.
28. Самбікин М.М. Зондирование атмосферы при помощи актинометрических наблюдений. – Горки: Белорусский госуд. с/х. ин-т., 1939.
29. Самбікин М.М. Использование данных актинометрии для прогноза заморозков. – Горки: Белорусский госуд. с/х. ин-т., 1940.
30. Самбікин М.М. Климат Западной и Восточной Белоруссии. – Минск: Наркомзем БССР, 1941.
31. Самбікин М.М. Курс общей физической географии для студентов естественно-географических факультетов. – Сталинград, 1946.
32. Самбікин М.М. Суховеи в Сталинграде. – Сталинград, 1947.
33. Самбікин М.М. Метод программированного получения высоких урожаев с.-х. культур. – Сталинград, 1949.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ГУ ДА Волгоградської області Російської Федерації, ф. 2611, 353 д., 1915. – 1968.
2. Волгоградський обласний краєзнавчий музей, 35 од. зб., 1945. – 1968.
3. Волгоградский государственный педагогический университет в лицах. Юбилейное энциклопедическое издание. – Волгоград: Панорама, 2006. – С. 47-48.
4. Досягнення Полтавської сільськогосподарської дослідної станції за 10 років Жовтня (1917-1927) / За ред. В.І. Сазанова // Труди Полтавської сільськогосподарської дослідної станції. – Полтава: Полтавська сільськогосподарська дослідна станція, 1928. – Вип. № 65.
5. Николаев В., Самбікин М., Стопневич Б. Материалы по районированию Полтавщины. – Полтава, 1923.
6. Самбікин М.М. Атмосферные осадки Полтавской губернии. – Полтава, 1915.
7. Самбікин М.М. Недороды на Украине, их районы, частота и размеры. – Полтава, 1931.
8. Шевчук С.М. Суспільно-географічні дослідження Полтавщини у першій чверті ХХ століття // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2007. – Вип. 15. – С. 45-50.
9. Шевчук С.М. Розвиток суспільно-географічної думки у Полтавському науковому центрі на початку ХХ століття // Географія та екологія Полтави. Збірник наукових праць. – Полтава, 2008. – С.62-69.